Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi

Cilt: 3 Sayı:2, 2025/Temmuz

Makale Gönderim Tarihi: 05.07.2025
Yayına Kabul Tarihi: 29.07.2025
Araştırma Makalesi

TÜRKİYE-ÇİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1925-1995)

Muhammed Cihad Kubat*

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan itibaren Çin ile ilişkilerine önem vermiştir. 1925 yılında Türkiye ile Çin Cumhuriyeti Devleti arasında imzalanan antlaşmayla birlikte iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. 1934 yılında ise iki ülke arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. 1925 yılından itibaren iki ülke arasında müstakil bir ticaret antlaşması yapılması için görüşmeler sürmüştür. Ancak Çin'de başlayan iç savaş iki ülke arasında ticaret antlaşması ile ilgili somut adımlar atılmasını zorlaştırmıştır. Çin İç Savaşı sonunda kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'ni Türkiye 1971 yılında tanımış ve bu tarih itibariyle iki ülke arasındaki ticari ilişkiler başlamıştır. Gizliliği kaldırılan Türk Diplomatik Arşivleri ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivleri evraklarına dayanan bu çalışmada 1925-1995 yılları arası Türkiye-Çin ticari ilişkileri ele alınacaktır. Literatüre özellikle 1990 öncesi Türkiye-Çin ticari ilişkileri konusunda katkı sağlayacak bu çalışmada, gizliliği kaldırılan Türkiye-Çin Karma Ekonomik Komisyonu tutanakları kullanılacaktır. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmemesinde, Çin İç Savaşı ve Körfez Savaşı gibi dış etkenlerin yanı sıra, her iki ülkede uygulanan korumacı ekonomi politikaları ile kamu dışı bireysel yatırımcıların yetersizliğinin etkili olduğu vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Çin, Ticaret, Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Cumhuriyeti.

TÜRKİYE-CHINA ECONOMIC RELATIONS (1925-1995)

ABSTRACT

Since its establishment, the Republic of Türkiye has placed importance on its relations with China. The diplomatic relations were established with a treaty signed between Republic of Türkiye and Republic of China in 1925. In 1934, a treaty of friendship was also signed between the two countries. Since 1925, efforts have continued in relation to a separate trade agreement between the two countries. However, the Chinese Civil War made it difficult to take concrete steps toward such a treaty. Türkiye recognized the People's Republic of China

* Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, Rektörlük, Zorunlu Ortak Dersler Koordinatörlüğü. E-posta: cihad.kubat@inonu.edu.tr. ORCİD: 0000-0003-3530-4840.

in 1971, and commercial relations between the two countries began afterward. This study will investigate Türkiye-China economic relations betweeen 1925 to 1995 based primarily on the Turkish Diplomatic Archives as well as Turkish Presidential Archives. Based on the declassified records of the Türkiye-China Collaborative Economic Commission, this study will contribute to the literature, especially regarding Türkiye-China economic relations in the pre-1990 era. It argues that the primary reasons for the lack of development in Türkiye-China economic relations were not only the effects of the Chinese Civil War and the Gulf War, but also the implementation of protectionist economic policies in both countries and the insufficiency of private investment.

Keywords: Türkiye, China, Trade, People's Republic of China, Republic of China.

Giriş

Türkiye ile Çin ilişkileri çok köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Çin tarihinin en eski hanedanı olan Shang Hanedanı döneminde bile Türklerle Çinlilerin ilişkilerinin bulunduğu bilinmektedir (Fidan, 2011, s.277). Bununla birlikte, Türk-Çin ilişkilerinin M.Ö. 209 yılında Çin kaynaklarında Mao-tun olarak geçen, bizim kaynaklarımızda ise Mete Han olarak isimlendirdiğimiz liderin Asya Hun İmparatorluğu'nun başına geçmesiyle birlikte başladığı genel kabuldür (Adıbelli, 2007, s.15). Hunlar döneminde Çin ile olan ekonomik ilişkiler hayvancılık, ipek eşyalar ve yiyecek maddeleri temelli olarak gelişmiştir (Onat, 1987, s.624). Göktürkler döneminde bu ilişkiler daha da gelişmiş, kültürel olarak iki toplum birbirinden ciddi anlamda etkilenmiştir. Bu dönemde Çin ile yapılan ticarette genel olarak demirden eşyalar, beyaz kumaş ve atların kullanıldığı bilinmektedir (Chao Chun, 1989, s.751). Türkler, Orta Asya'da bulundukları dönemde Çinlilerle güçlü ilişkiler geliştirmiş, bu ilişkiler bazen diplomatik olarak barış esaslı bir şekilde yürütülmüşse de belirli dönemlerde de çok yakın olarak yaşayan iki milletin askeri çatışması kaçınılmaz olmuştur. Türklerin Orta Asya'dan göçü sonrası da insani, diplomatik ve ekonomik ilişkiler belirli bir seviyede devam etmişse de iki milletin birbirlerine komşu oldukları dönemlere kıyasla iki millet arasındaki ilişkinin ciddi bir akamete uğradığı da bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu dönemine bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerin resmi bir zemine oturduğu açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı ile Çin'in Ming Hanedanı arasındaki ilişkilerin özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda geliştiği Çin kaynakları üzerinde araştırma yapan araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Özellikle Shi Zong (1522-1567) ve Shen Zong (1573-1620) isimli Ming hükümdarlarının saltanatları döneminde Osmanlı'dan toplam olarak dokuz heyetin Ming'e gittiği Çin kaynaklarında sabittir (Kirilen, 2007, s.229). Ming'e giden Osmanlı heyetlerinin beraberlerinde "aslan, batı ineği, batı köpeği, at, inci, yeşim" gibi hediyeler getirdiği belirtilmiştir (Fidan, 2011, s.284). Bununla birlikte, Osmanlı'ya da Çin'den çeşitli heyetlerin gelerek iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine çalışıldığı Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Çin porseleni koleksiyonu üzerinden anlaşılmaktadır. Bu koleksiyon, 13. Yüzyıl sonundan başlayarak 20. Yüzyılın sonuna kadarki sürede çeşitli Çin porselenlerini içermektedir (Gedük, 2022, s.77). Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bu koleksiyon aslında Osmanlı-Çin ilişkilerinin hâlihazırda bilinenin ötesinde çok gelişmiş olduğunu göstermektedir.

1912 yılında kurulan Çin Cumhuriyeti ile Türkiye ilişkilerinin hızlı bir şekilde kurulduğu Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan evraklardan teyit edilebilir. İki ülke arasında siyasi ve ticari ilişkilerin kurulması ile ilgili antlaşma 1925 yılında imzalanmıştır (TDA, 1925, 515/7414-38427-5).[1] Bu antlaşmadan sonra 1934 yılında iki ülke arasında dostluk antlaşması da imzalanmıştır (TDA, 1934, 515/7414-38422-3). Bu dönemde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin akamete uğramasının temel sebebi 1927'de başlayan Çin iç savaşıdır. 1949 yılında tamamlanan iç savaşın sonunda Çin Cumhuriyeti Çin ana karası üzerindeki egemenliğini komünistlere karşı kaybetmiştir. Türkiye, tıpkı müttefiki olan diğer batılı devletler gibi, savaş sonrası kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımak konusunda tereddüt etmiştir. Ancak, 25 Ekim 1971 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun aldığı 2758 numaralı kararla Pekin merkezli Çin Halk Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler'e alınmış, bunu batılı ülkelerin resmi olarak Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımaları izlemiştir. Türkiye de batılı diğer müttefikleriyle aynı şekilde 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanımıştır (BCA, 1971, 30-18-1-2/169-52-2).[2] Ancak Türkiye'nin gerek Çin Cumhuriyeti gerekse Çin Halk Cumhuriyeti ile arasındaki ticari ilişkiler 1925-1995 tarihleri arasında yeterli seviyede gelişmemiştir. Bunun sebeplerinin ortaya konulması Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinin seyrini tam olarak anlayabilmek için gereklidir.

Bu çalışmada Türkiye- Çin ekonomik ilişkilerinin tarihsel seyri analiz edilerek iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimi ele alınmıştır. Literatüre baktığımızda Saraçoğlu (2017) "Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında Dış Ticaretin Gelişimi ve Türkiye'de İmalat Sanayinde Sektörel İstihdama Etkisi" başlıklı makalesinde tarihsel olarak Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'nden yaptığı ithalatın çeşidinin ihracata kıyasla daha fazla olduğu ifade edilerek özellikle 2000 sonrası dönemde orta ve yüksek teknoloji ürünlerinin ithalatının imalat sektöründeki istihdamı olumsuz yönde etkilediği vurgulanmıştır (Saraçoğlu, 2017, s.151). Şimşek (2006) "Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti Ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye-Çin Arasında Yaşanan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri" başlıklı makalesinde Türkiye-Çin dış ticaret bilançosunun Türkiye aleyhine açık verdiğine, bu açığın ise ithalatı kısıtlayarak ve özellikle AR-GE alanında yapılacak çalışmalarla ihracatı arttırarak kapatılabileceğine dikkat çekilmiştir (Şimşek, 2006, s.21). Son olarak, Kurtar ve Dellal (2019) "Türkiye ile Çin Tarım Ürünleri Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi" başlıklı makalelerinde Türkiye-Çin arasında tarım alanındaki ticaret açığının Çin lehine %26.8 olduğu, bu açığın kapatılabilmesi için Türkiye'deki tarım üreticilerinin özellikle katma değeri yüksek tarım ürünlerini üreterek ihraç etmelerini önemli olduğu vurgulanmıştır (Kurtar, Ç., & Dellal, İ., 2019, s.108). Görüldüğü üzere literatürde Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerine yönelik arşiv temelli, sistematik ve dönemsel çalışmalar çok sınırlıdır. Bu durumun temel sebebi konu ile ilgili kaynakların yetersiz olmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte, özellikle Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komisyonu tutanaklarının konuyla ilgili çalışmalarda atlandığı gözlenmiştir. Bu çalışmada öncelikle 1925-1958 tarihleri arasında Türkiye-Çin Cumhuriyeti arasındaki ticari ilişkiler Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan vesikalar vasıtasıyla değerlendirilecek,

[1] Bu makalede Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi "TDA" şeklinde kısaltılacaktır.

[2] Bu makalede Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi "BCA" şeklinde kısaltılacaktır.

daha sonra 1978 ile 1995 yılları arasındaki ticari ilişkiler ise Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komisyonu toplantıları tutanakları üzerinden ele alınacaktır. Özellikle Türk-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komisyonu tutanaklarının sistematik olarak değerlendirilmesi, literatüre yeni bir belge tabanı sunacaktır. Böylelikle, literatürde ciddi bir boşluk olarak değerlendirilebilecek 1925-1995 tarihleri arası Türkiye-Çin ticari ilişkileri konusu arşiv belgeleri temelinde doldurulmuş olacaktır.

1. Türkiye- Çin Cumhuriyeti Ticari İlişkileri (1925-1958)

İstiklal Savaşının başarıyla kazanılması sonrası Türkiye ile diplomatik ve ticari ilişkiler kurmak isteyen ülkelerin sayısı artmıştır. Bu ülkelerden birisi de Çin Cumhuriyeti'dir. İki ülke arasındaki ticari ilişkileri değerlendirmeden önce Çin Cumhuriyeti'nin siyasi yapısının ele alınması önem arz etmektedir. Zira, ileride de göreceğimiz üzere, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişiminde temel belirleyici, Çin Cumhuriyeti'nin yaşadığı siyasi krizler ve bunların ekonomik yansımaları olmuştur.

Mançu soyundan gelenlerin kurmuş olduğu Çing Hanedanı (1644-1911) Çin topraklarını uzun bir dönem kontrol etmişse de özellikle askeri ve siyasi modernleşme konularında zamanın gerisinde kalmıştır. Özellikle Batılı sömürgeci güçlerin ülke içindeki ticari faaliyetlerini kısıtlamasından dolayı Çing'e karşı olumsuz bir izlenim söz konusuydu. Bu olumsuz izlenim Afyon Savaşları olarak bilinen savaşlarla zirveye ulaşmış, savaşların sonucunda Birleşik Krallık ve Fransa İmparatorluğu'na geniş ticari imtiyazlar sağlanmıştır (Mao, 2016, s.416-19). Her ne kadar Çing Hanedanı "100 Günlük Reform" gibi reform programlarını ortaya atmışsa da bu programlar istenilen seviyede bir başarı sağlayamamıştır. Özellikle Birinci Çin-Japon Savaşı'nda alınan yenilgi, Çing Hanedanı'nın iç çözülmesini hızlandırmıştır. Özellikle 1899 yılında çıkan Boxer Ayaklanması ve bastırılma sürecinde yaşanan ciddi karışıklık Çin halkı nezdinde Çing Hanedanı'nın meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur.

Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden süreç işte tam bu kaos ortamı ve onun beraberinde getirdiği siyasi belirsizlik durumudur. 10 Ekim 1911'de Wuhan'da başlayan Wuchang İsyanı büyüyerek tarihte 1911 Devrimi olarak anılan ve Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile sonuçlanan halk hareketini beraberinde getirmiştir. Nankin'de kurulan yeni rejim 1 Ocak 1912 tarihinde Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmiş, Cumhurbaşkanı olarak da Sun Yat-sen seçilmiştir. 1927'den itibaren Çin Milliyetçi Partisi (*kuomintang*) ülkeyi birleştirerek tek bir şemsiye altında yönetmeye başlamıştır. Bundan sonra tarihçilerin "Nanjing on yılı" ya da "altın on yıl" olarak adlandıracakları önceki döneme göre nispeten daha stabil bir döneme girilmiş oluyordu (Mackerras, 2014, s.58-60). Ancak bu dönem uzun sürmeyecek, Japon İmparatorluğu'nun 1931 yılında Mançurya'yı işgali ve 1937 yılında başlayan Japonya'nın Çin'i işgali II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecektir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından da Çin'de iç savaş başlayacak ve 1949'da komünist güçlerin zaferiyle sonuçlanacaktır.

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı üzere 1923-1949 yılları arasındaki dönemde Çin Cumhuriyeti ciddi buhranlarla boğuşmaktaydı. Bundan dolayı iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin potansiyeli tam olarak gerçekleştirilememiştir. Yine de bu dönemde Türkiye-

Çin ticaretinde yapı taşı olarak adlandırabileceğimiz gelişmeler de görülmüş, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin meşru bir zemine oturtulabilmesi için ciddi bir çaba sarf edilmiştir. Çin Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler 1925'te kurulmuştur. Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan evrakların incelenmesi sonucunda aslında diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla birlikte ticari ilişkilerin de kurulması talebinin bulunduğu anlaşılmaktadır (TDA, 1925, 515/7414-38427-5). Diplomatik ilişkilerin kurulmasının hemen akabinde bir dostluk ve ticaret antlaşmasının yapılması için de görüşmeler başlamıştır. Türk Diplomatik Arşivi kayıtlarına göre 1927 yılında başlayan görüşmeler anormal bir şekilde çok uzun sürmüştür. Müzakerelerin beklenenin çok ötesinde uzun sürmesinden ötürü taraflar öncelikle bir dostluk antlaşmasını imzalayıp daha sonra ticaret antlaşmasının detaylarıyla ilgili müzakere etme konusunda mutabık kaldılar. 9 Haziran 1934 tarihin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen antlaşmaya göre:

"Madde 1: Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti arasında, kezalik iki memleketin tebaaları arasında samimî ve ebedî sulh ve dostluk cari olacaktır…

Madde 3: Yüksek Âkit Taraflar, memleketleri arasında konsolosluk ve ticaret münasebetlerinin, kezalik her birinin arazisinde diğer Taraf tebaasının yerleşme ve oturma şartlarını atiyen aktedecekleri bir mukavele ile tanzim eylemek hususunda mutabıktırlar." (Resmi Gazete, 1934, s.3956).

Dostluk antlaşmasının maddelerinden de anlaşılacağı üzere bu antlaşmaya göre Türkiye ve Çin Cumhuriyeti arasında ticari olarak mütekabiliyet esasıyla ilişkilerin yürütülmesine karar verilmiştir. Her ne kadar iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 25 Mart 1929'da Hulusi Fuat Tugay'ın Nankin'e Daimi Maslahatgüzar olarak atanmasıyla birlikte başlamışsa da Türkiye'nin Nankin Maslahatgüzarlığı 1931 yılında bütçe sıkıntısı sebebiyle kapatılmıştır (Duman, 2023, s.271-2). 1935 yılında ise Çin Cumhuriyeti'nin Türkiye nezdindeki ilk büyükelçisi General Ho Yao-Tsu güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır. Mütekabiliyet esasına uygun olarak Türkiye de 4 Eylül 1939'da Dışişleri Bakanlığı hukuk müşaviri olan Emin Âli Sipahi'yi Çin Cumhuriyeti'ne orta elçi olarak atamıştır (Duman, 2023, s.273-4). Özellikle iki ülke arasında imzalanan dostluk antlaşması ve Emin Âli Sipahi'nin orta elçi olarak atanması Türkiye'nin Çin Cumhuriyeti'ne verdiği önemin göstergelerinden bazılarıdır.

Çin Cumhuriyeti ile Türkiye'nin ticari ilişkilerinin gelişimi ise diplomatik ilişkilerin gelişimine nazaran çok daha yavaş bir şekilde seyretmiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerle ilgili ilk kayıt 18 Ağustos 1930'da Nankin'deki Türkiye Maslahatgüzarı Hulusi Fuat Tugay'ın Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı Çin'in Türkiye'den tütün ithal etme talebi ile ilgili evraktır. Bu belgede Çin Cumhuriyeti bünyesindeki ticari işletmelerden *United Tobacco Stores* ve *Drysdale & Co*. isimli şirketlerin Türkiye'den tütün ithal etme taleplerinin olduğu ve bu taleplerin Ankara'ya iletildiği anlaşılmaktadır. Hulusi Fuat Tugay, yazmış olduğu evrakta "yalnız inhisar idaresinin hükûmet memuru zihniyetiyle değil tüccar zihniyetiyle hareketi elzemdir" şeklinde yaptığı değerlendirmeyle Ticari İşler Müdürlüğü'nün durumu dikkatli bir şekilde inceleyerek zamanın şartlarına uygun bir karara varmasını telkin etmiştir (TDA, 1930, 515/7508-38883-1). Bu durum da aslında

dönemin Ticari İşler Müdürlüğü'nün serbest ticaret konusunda olumlu bir yaklaşım sergilemediğini göstermektedir. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi belgelerinde Hulusi Fuat Tugay'ın kaleme aldığı belgeye herhangi bir cevabi yazıya rastlanmamıştır.

Her ne kadar Hulusi Fuat Tugay'ın talebine binaen yazılmış herhangi bir resmi evraka rastlanamamışsa da Türkiye'den Çin Cumhuriyeti'ne tütün ihracatının uzun yıllar iki ülke ticari ilişkilerinin en önemli hususlarından birisi olduğu arşiv evraklarından çok net bir şekilde görülebilmektedir. 1948 yılına gelindiğinde tütün ihracatı hususu yeniden gündeme gelmiş, Nankin Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na bu konuyla ilgili olarak çeşitli bilgilendirme yazıları yazılmıştır. Örneğin, 28 Mayıs 1948 tarihinde Türkiye Nankin Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazıda Galata'da bulunan Naci Turaç isimli firmanın Çin Cumhuriyeti ile tütün ticareti yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, tütün satışında Amerikan dolarının kullanılmasıyla ilgili bir düzenleme bulunmadığından mecburen Çin doları ile ticaretin gerçekleştiği belirtilmektedir. Ancak, Çin'deki savaş hali sebebiyle Çin dolarındaki enflasyonun çok yüksek olduğu iletilerek Türkiye'nin Çin'den çeşitli malları ithal etmesi halinde takas yoluyla bu sorunun çözülebileceği anlatılmaktadır (TDA, 1948, 515/7508-38873-14). Bu evraktan da anlaşılacağı üzere Türkiye'den Çin'e çeşitli mallar ihraç edilmekteyken Çin'den Türkiye'ye herhangi bir ticari malın ithalinin resmi kanallarla yapılmadığı görülmektedir. Bu durum da iki ülke ticari ilişkilerinin 1948 yılına gelinmiş olmasına rağmen çok durgun olduğunu göstermektedir. İlerideki yıllarda bu durgunluğun sonlandırılması ve iki ülke ticari ilişkilerinin canlandırılması için çeşitli adımların atıldığını göreceğiz.

Özellikle tütün ihracatının geliştirilmesine yönelik olarak 23 Eylül 1948 tarihinde Nankin Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na detaylı bir eylem planı gönderilmiştir. Bu evrakta yalnızca tütün ihracatı değil, aynı zamanda Türkiye-Çin ticari ilişkilerinin nasıl geliştirilebileceği de araştırılmıştır. Nankin Büyükelçiliği Türk tütününün Çin'e ihracıyla ilgili olarak; Türk tütününün Amerikan tütününden daha ucuza mal olması halinde Çin halkının Türk tütününe rağbet göstereceğini vurgulayarak bu hususta çeşitli adımların atılmasının gerektiğini rapor etmiştir. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı tarafından daha önce tütüne karşılık başka ürünlerin alınıp alınamayacağı sorulduğu için bu konuda da detaylı bir cevap yazılmıştır. Buna göre, tütün karşılığında başka malların alımına ilişkin yetkinin yalnızca Bakanlar Kurulu tarafından verilebileceği belirtilerek Çin İç Savaşı sebebiyle tütün kullanımında gözle görülür bir azalma olduğu aktarılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'den tütünle birlikte ipekli kumaş, çay, şeker ve diğer malların bir bütün halinde takasının yapılmasının teklif edilmesi halinde bunun gerçekleşmesinin olanaklı olduğu da ifade edilmiştir. Son olarak, Çin halkının Amerikan tütününe alışık olduğu vurgulanarak Türk tütününün Çin halkına tanıtılmasının gereğinden bahsedilmiş, bunun için Büyükelçilik vasıtasıyla çeşitli makamlara yılbaşı hediyesi gibi vesilelerle Türk tütününün hediye edilmesinin mümkün olduğu anlatılmıştır. Ayrıca, eğer gerçekten Çin'de Türk tütünü bir yer edinecekse, bunun için öncelikle Çin'e özel fiyatların belirlenmesinin de bir zorunluluk olduğunun altı çizilmiştir (TDA, 1948, 515/7508-38873-2).

Nankin Büyükelçiliği tarafından hazırlanan detaylı eylem planının ciddi bir hazırlıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'na sunulduğu çok açıktır. Türk Diplomatik Arşivleri evraklarına bakıldığında bu eylem planıyla birlikte Çin'de mukim çeşitli şirketler

tarafından Türkiye'den tütün ihracı taleplerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu taleplere verilen karşılık ve tütün ihracatı girişiminin sonuçlarıyla ilgili olarak Türk Diplomatik Arşivlerinde detaylı bir evraka rastlanmamıştır.

Bununla birlikte, Çin Cumhuriyeti'nin farklı ülkeler nezdindeki temsilcilikleri de bulundukları ülkedeki Türkiye temsilciliğiyle iletişime geçerek iki ülke arasında özellikle ticari ilişkileri geliştirmenin yollarını arıyorlardı. Örneğin, Çin Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti nezdindeki temsilcisi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti nezdindeki temsilcisi olan Cemal Hüsnü Taray ile iletişime geçerek Türkiye-Çin ticari ilişkilerinin hangi ithalat ve ihracat kalemleri üzerinde geliştirilmesi gerektiği hususunda bilgi istemiştir (TDA, 1934, 515/7508-38880-9). Türk Diplomatik Arşivleri evraklarına bakıldığında bu nitelikte birçok bilgi talebinin özellikle Çin tarafından geldiği görülmektedir. Buna göre Çin Cumhuriyeti'nin Türkiye ile diplomatik ve ticari ilişkilerini bulabildiği her fırsatta geliştirmeye çalıştığı açıktır.

Türk Diplomatik Arşivleri'ne göre Türkiye- Çin Cumhuriyeti ticari ilişkilerinin diğer bir önemli kalemi ise Türkiye'den Çin'e ihraç edilen afyondur. Arşiv evrakı incelendiğinde Türkiye'den Çin Cumhuriyeti'ne afyon ihracatının 1938 yılından itibaren başladığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte ihraç edilen afyonun Hangkow Sıhhiye İdaresi tarafından tıbbi maksatlı olarak kullanılacağı anlaşılmaktadır (TDA, 1938, 515/7508-38877-1). 1955 yılına gelindiğinde yine Çin Cumhuriyeti tarafından afyon ithal edilmek istendiği görülmektedir. Ancak bu sefer Dışişleri Bakanlığı direkt olarak ihracata izin vermek yerine afyonun hangi alanda kullanılacağı hususunda resmi bilgi talep etmiştir (TDA, 1955, 515/7508-38862-5). Bunun üzerine Ankara'daki Çin Büyükelçiliği Müşaviri C. J. Chang tarafından Dışişleri Bakanlığı'na resmi bir yazı yazılarak ithal edilmek istenen afyonun yalnızca tıbbi alanda kullanılacağı ile ilgili bilginin Çin Cumhuriyeti yetkili makamlarından alındığını bildirmiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye ihraç edeceği afyonun kullanım alanı konusunda ciddi bir hassasiyet göstermiştir.

Bununla birlikte arşiv evraklarında Türkiye'nin Çin Cumhuriyeti'nden ithal ettiği çeşitli mallarla ilgili de bilgi bulunmaktadır. Bu mallardan özellikle üzerinde durulanı Dışişleri Bakanlığı evraklarında Formoza çayı olarak geçen siyah Çin çayıdır. Türkiye özellikle çay ithalatı konusuyla ilgilenmiş ve Ankara'da bulunan Çin Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nden bu çayın numunelerini ve fiyatı ile ilgili detaylı bir rapor istemiştir. 24 Mart 1954 tarihinde Çin Cumhuriyeti Müsteşarı Charles P. Liu tarafından Dışişleri Bakanlığı'na istenilen rapor ve numuneler gönderilmiştir. Müsteşar Charles P. Liu Dışişleri Bakanlığı'na yazmış olduğu yazıda Çin siyah çayı ile ilgili gerekebilecek bütün bilgilerin kendilerinden temin edilebileceğini belirtmiş ve raporuna ayrıca Çin çayının laboratuvar sonuçlarını da eklemiştir. Dışişleri Bakanlığı da kendisine gelen numuneleri raporla birlikte Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'ne göndererek "*bu numuneler üzerinde gerekli tetkiklerin yapılarak, memleketimize ithali hususundaki düşüncelerinin*" Dışişleri Bakanlığı'na iletilmesini istemiştir (TDA, 1954, 515/7508-38868-9). Her ne kadar bu yazıya verilen cevaba Türk Diplomatik Arşivleri'nde rastlanmamışsa da 1958 yılında tanzim edilen "Çin ile Türkiye arasında ithalat be ihracata uygun ürünlerin listesi" başlıklı dosyada Çin Cumhuriyeti'nden ihraç edilecek malların başında çayın geldiği

görülmektedir. Dolayısıyla, bu müzakereler sonrası Çin çayının Türkiye'ye ithaline başlandığı anlaşılmaktadır (TDA, 1958, 515/7508-38863-4).

Çin Cumhuriyeti Büyükelçiliği tarafından Çin siyah çayının Türkiye'ye ihracatı konusunun haricinde başka maddelerin ihracatı hususunda da Dışişleri Bakanlığı'na başvurularda bulunulduğu anlaşılmaktadır. Çin Cumhuriyeti Büyükelçiliği tarafından verilen bilgilere binaen Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan evrakta "memleketimizle milliyetçi Çin arasında ticari münasebetler tesisi için yapılan temaslar sırasında, bu memleketten çimento ithalinin de mümkün göründüğü yüksek malumlarıdır" denilerek Çin'den Türkiye'ye çimento ithalinin uygun olduğu belirtilmiştir (TDA, 1954, 515/7508-38868-7). Çin Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği tarafından Türkiye'ye ihraç edilmek istenen diğer bir mal ise kâfurdur. Bununla ilgili olarak Çin Cumhuriyeti Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığı'na Çin'de üretilen kâfurla ilgili detaylı bilginin yer aldığı bir rapor gönderilmiştir (TDA, 1955, 515/7508-38868-2). Kâfur konusunda İktisat ve Ticaret Vekâleti tarafından detaylı bir araştırma yapılmışsa da sonunda bu malın ithaliyle ilgili olumlu bir karara varılmamıştır (TDA, 1955, 515/7508-38868-1).

Çin Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği'nin doğrudan yürüttüğü girişimler haricinde Türkiye'nin Nankin'de bulunan Büyükelçiliği aracılığıyla da özel firmalar tarafından Türkiye'ye ihracat talepleri bulunmaktadır. Örneğin, 28 Ocak 1950 tarihinde Nankin Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen evrakta Hong Kong'da mukim *Debs Brothers and Co.* isimli şirket tarafından Türkiye'ye ihracat yapılmak istendiği bildirilmektedir. Buna göre, ilgili firma Türiye'ye telefon, çorap dokuma ve trikotaj makineleri, her türlü pamuklu mensucat, suni ipek ipliği, porselen, yemek takımları, kahve fincanları ihraç etmeyi istemektedir. Firma yetkilileri tarafından bu malların bedelleri kredi mektubu ile ya da takas yoluyla tahsil edilmek istenildiği belirtilerek bu hususta Türkiye'deki ticarethanelere gerekli bilginin verilmesi talep edilmektedir (TDA, 1950, 515/7508-38871-2).

Görüldüğü üzere özellikle Çin Cumhuriyeti tarafından Türkiye ile ticari ilişkilerin geliştirilmesine önem verildiği ve bu yönde kayda değer adımların atıldığı açıktır. Bu adımlar sonuç olarak iki ülke ticari ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır. 12 Ağustos 1957 tarihli Cumhuriyet gazetesi "Türkiye Milliyetçi Çin Münasebetleri" başlıklı haberinde "*Türkiye, Formoza kanalı ile doğrudan doğruya ticari münasebetleri bulunmıyan memleketlere ihracat yapabilecek*" denilerek yakında Türkiye ile Çin Cumhuriyeti Devleti arasında bir ticaret antlaşmasının imzalanacağını okurlarına haber vermektedir (Cumhuriyet, 1957). Türk Diplomatik Arşivlerinde bulunan 1 Ocak 1958 tarihli evraka göre ise Türkiye'den Çin'e yapılacak ihracat maddeleri: "ham afyon, tütün, sünger, krom cevheri, manganez, borasit" olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte Çin Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye yapılacak ithalat maddeleri ise "*çay, kereste, çimento, alüminyum maddeler, petrol ürünleri, kalay*" şeklinde belirtilmiştir (TDA, 1958, 515/7508-38863-4). Ancak söz konusu ürünlerin ithalat ve ihracat miktarlarına ilişkin Türk Diplomatik Arşivlerinde herhangi bir evraka rastlanmamıştır.

Hulâsa, Türkiye ile Çin Cumhuriyeti arasındaki ticari ilişkilerin kurulması için iki ülke de ciddi bir çaba içerisine girmiştir. 1927 yılında iki ülke arasında yapılacak ticaret

antlaşması için görüşmeler başlamışsa da sürecin yıllar boyunca sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Arşiv evraklarından anlaşıldığı üzere ticaret antlaşmasının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için her iki ülkenin Ticaret Bakanlıkları yetkililerinin doğrudan temas kurması beklenirken, bu görev Dışişleri Bakanlıklarının diplomatik temsilcileri tarafından üstlenilmiştir. Ayrıca, her ne kadar iki ülke arasında ticaret antlaşmasının yapılması için görüşmeler devam etmişse de bu görüşmelere hükümet düzeyinde yeterli desteğin verilmediği anlaşılmaktadır. Özellikle Türkiye tarafında görülen bu durumun temel sebebi Çin Cumhuriyeti'nde devam eden iç savaşın getirdiği belirsizliktir. İç savaşın sürdüğü bir ülkeyle yapılacak bir ticaret antlaşmasının sürdürülebilir olmadığı açıktır. Dolayısıyla, 1923-1949 arasında Türkiye-Çin Cumhuriyeti arasındaki ticari ilişkiler özellikle Çin iç savaşı nedeniyle geliştirilememiştir. Yine de iki ülke arasında gerek devletler eliyle, gerekse de müteşebbisler yoluyla yapılan ticaret azımsanmayacak miktardadır. Örneğin, 1934 yılında Çin Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye yaptığı ihracatın Çin Cumhuriyeti'nin o yıl yapmış olduğu bütün ihracata oranı %2,5'tir (Demircan, 2022, s.31). Türkiye de özellikle tütün ihracatı yaparak Çin pazarında yer almıştır. Yine de iki ülke arasındaki ticaret potansiyelinin tam olarak yakalanamadığı, bunun da temel sebebinin Çin iç savaşı ve savaşın beraberinde getirdiği buhran olduğunu tekraren vurgulamak gereklidir.

2. Çin İç Savaşı Sonrası Türkiye- Çin Halk Cumhuriyeti Ticari İlişkilerinin Başlaması

Çin İç Savaşı 1945-1949 tarihleri arasında Chiang Kai-shek'in liderliğindeki milliyetçiler (*kuomintang*) ile Mao Zedong'un liderliğindeki komünist güçlerin Çin'in tamamını ele geçirmek için başlattıkları askeri mücadeledir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna geldiğimizde Çin'in Japon İmparatorluğu tarafından işgal edilen, Mao Zedong liderliğindeki komünist güçler tarafından kontrol edilen ve son olarak Chiang Kai-shek liderliğindeki milliyetçi güçler tarafından kontrol edilen topraklar olmak üzere temelde üçe bölündüğünü söylemek yerindedir. 1945 yılının Ağustos ayında Japon İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesi Çin topraklarında egemenlik için yeni bir mücadelenin fitilini ateşlemiştir. Nankin, Şangay, Çongçing gibi büyük şehirleri egemenliğinde bulunduran milliyetçiler ülkenin güneyini, Mao liderliğindeki komünistler ise ülkenin kuzey bölgelerini ellerinde bulunduruyorlardı. Her ne kadar Mao'nun ordusu Japon askerlerine konum olarak daha yakın bulunuyorduysa da General MacArthur Japon askerlerine yalnız Chiang Kai-shek liderliğindeki milliyetçi askerlere teslim olmalarını emretti. Amerika Birleşik Devletleri daha sonra Japon askerlerini teslim almak üzere Çin'e 50.000 kişiden fazla asker de gönderdi (Berkshire Encyclopedia of China, 2009, 413). Başkan Truman Chiang Kai-shek ile Mao Zedong'un arasını bulmak ve Çin'de olası bir iç savaşı önlemek için General George C. Marshall'ı özel yetkilerle Ocak 1946'da Çin'e gönderdi. Marshall her ne kadar başlangıçta olumlu sonuçlar alsa da iç savaşın başlamasına engel olamadı ve Ocak 1947 yılında misyonunun başarısızlıkla sonuçlandığını açıklamak durumunda kaldı (Widener, 2020, s.32).

1945 yılının yaz aylarında başlayan Çin İç Savaşı 1949 yılının sonlarına kadar sürecek ve İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkan Çin halkı için ciddi yıkımları beraberinde getirecekti. Savaşın başlarında Çin'in kuzey bölgelerine 1 milyonun üzerindeki ordusuyla ciddi bir saldırı gerçekleştiren Chiang Kai-shek, sembolik olarak önemli olan Yan'an gibi

bölgeleri kontrolü altına aldı. Bu dönemde Mao Zedong liderliğindeki komünistlerin kırsal kesimdeki halkın önemli bir bölümünün desteğini aldığı, bundan dolayı toprak kayıpları olmasına rağmen milliyetçi orduları olabildiğince fazla oyalayarak pasif savunma taktiğini benimsediği görülmektedir. 1948 yılına geldiğimizde savaş alanındaki üstünlüğün Mao Zedong liderliğindeki komünistlere geçtiği açıktır. Luoyang ve Jinan gibi sembolik öneme sahip olan şehirler komünist güçlerin ellerine geçmiş, Mançurya'nın büyük bir bölümünün kontrolü de sağlanmış durumdadır. Chiang Kai-shek'in Çin İç Savaşı boyunca Amerikan danışmanlarının tavsiyelerine uymayarak alan savunması yapmak yerine çeşitli şehirlerin savunmasını yapmayı tercih etmesi taktik başarısızlıkları beraberinde getirmiştir. Örneğin Xuzhou Savaşında milliyetçiler yaklaşık yarım milyon askerlerini kaybetmişlerdir. 1949'un Ocak ayına geldiğimizde ise Chiang Kai-shek milliyetçiler'in liderliğinden resmen çekilmiştir. Nisan ayında ise Kızıl Ordu Yangzi Nehri'ni geçmiş, Chiang Kai-shek ise bugün Tayvan olarak bildiğimiz Formosa Adası'na kaçmak zorunda kalmıştır (Berkshire Encyclopedia, 2009, s.415). Böylece, Çin'in büyük bölümünün kontrolünü ele geçiren komünistler 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Her ne kadar Çin Halk Cumhuriyeti 1949'da resmi olarak kurulmuşsa da, Formosa Adası'nda bulunan Çin Cumhuriyeti Batılı ülkeler tarafından uzun yıllar Çin'in yegane temsilcisi olarak tanınmaya devam etmiştir. Bu durum 1971 yılında dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Richard Nixon'un Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı açılım politikasıyla birlikte değişmiştir. 25 Ekim 1971 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Konseyi'nin 2758 sayılı kararıyla Çin'in tek temsilcisinin Çin Halk Cumhuriyeti olduğu Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin kahir ekseriyeti tarafından kabul edilmiştir (UN Digital Library, 1971).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Birleşmiş Milletler Genel Konseyi'nin 2758 sayılı kararının alınması noktasında olumlu rey vererek Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler nezdinde tanınmasına katkı sağlamıştır. Birleşmiş Milletler'in bu kararının hemen ardından Türkiye'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımak için hazırlıklar başlamıştır. 13 Temmuz 1971 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu Kararnamesine göre Dışişleri Bakanlığı Çin Halk Cumhuriyeti ile resmi diplomatik ilişkiler kurma hususunda yetkilendirilmiş, 5 Ağustos 1971 tarihinde ise Türkiye, Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımıştır (BCA, 1971, 30-18-1-2/269-52-2). Her ne kadar diplomatik ilişkiler 1971 yılında kurulmuşsa da resmi ticari ilişkilerin kurulması daha uzun bir zaman alacaktı. Bunun temel nedeni ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin Mao Zedong liderliği döneminde dışa kapalı bir ekonomi politikası izlemesidir. Bu ekonomi politikası Mao'nun ölümüne kadar sürdürülmüştür. 1976 yılında Mao'nun ölümüyle beraber Deng Xiaoping, Çin'de politik gücü etrafında toparlamış ve Çin ekonomisinin gelişmesi için daha yeni bir strateji ortaya atmıştır. Deng Xiaoping'in "Çin Karakterli Sosyalizm" olarak tanımladığı ekonomi politikası, piyasa ekonomisinin çeşitli kalemlerini Çin'e yatırım sağlayabilmek ve üretkenliği arttırabilmek için kabul etmiştir (Choi, 2011). Böylece Çin Halk Cumhuriyeti eskiden hiç olmadığı kadar dünyaya açılmış ve birçok ülke ile ticari bağlantılarını sıkılaştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Çin ekonomisinin dışarıya açılış durumunu dikkatle izlemiş ve bundan olabildiğince faydalanabilmek için çeşitli adımlar atmıştır.

3. Türkiye- Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri (1982-1995)

Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında "Ekonomik, Sinai ve Teknik İşbirliği Anlaşması" başlıklı işbirliği akdi 19 Aralık 1981 tarihinde Pekin'de imzalanmıştır. Antlaşmanın ikinci maddesine bakıldığında iş birliği için öncelikli alanların: "sanayi, tarım, turizm ve hizmetler, ticaret ve ortak girişimler" olarak belirlendiği göze çarpmaktadır. Ayrıca, antlaşmanın beşinci maddesine göre:

"Akit taraflar ilgili Bakanlar veya Bakan yardımcıları veya bunlar tarafından seçilecek temsilciler tarafından oluşan bir Karma Komisyon oluşturulmasını kararlaştırmışlardır.

Karma Komisyon sırayla Ankara ve Pekin'de olmak üzere her yıl veya Akit taraflardan birinin isteği üzerine toplanacak ve görevleri aşağıdaki şekilde olacaktır:

1- İki ülke arasındaki ekonomik, sinai ve teknik iş birliğinin gelişmesini gözden geçirmek,

2- Ekonomik, sinai ve teknik iş birliğinin geliştirilmesine ilişkin teklifler hazırlamak,

3- İş birliği yapılabilecek yeni alanları belirlemek,

4- Bu anlaşmanın uygulanmasından doğabilecek her türlü sorunu incelemek ve teklifler öne sürmek" (BCA, 1982, 30-18-1-2/443-423-4).

Antlaşmanın maddeleri detaylı bir şekilde incelendiğinde bu antlaşmanın ülkelerarası ticari ilişkilerin temelinin atılması hususunda bir mihenk taşı olduğu açıkça görülecektir. Özellikle beşinci maddede sözü edilen Karma Komisyonun her sene toplandığını ve ülkelerarası ticari ilişkilerin gelişmesi konusunda ciddi adımların atılmasına vesile olduğunu anlamaktayız.

Türkiye- Çin Ekonomik, Sinai ve Teknik İş birliği Karma Komisyonu'nun ilk toplantısı 16-19 Kasım 1982 tarihlerinde Ankara'da gerçekleşmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan toplantı tutanağına göre Çin Halk Cumhuriyeti heyetinin başında Ticaret Bakan Yardımcısı Lu Xuejian, Türkiye heyetinin başında ise Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Erdem Erner bulunmaktadır. Eylül ayında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Çin'e yapmış olduğu resmi ziyaret sonrası toplantı daha da önemli bir hal almıştır. Dostça ve samimi bir ortamda geçtiği belirtilen toplantıda özellikle sanayi ve enerji sektörlerinde iş birliğinin yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Çin tarafının su ve termik enerji santralleri için elektrik jeneratörleri sağlama teklifi kabul görmüştür. Son olarak, 1983 yılı içerisinde Türkiye'den Çin'e çeltik ekimi, ipekçilik, su balıkçılığı, seramik ve deprem çalışmaları konularında eğitim almak üzere teknik ekiplerin gitmesi; Çin'den Türkiye'ye ise sütçülük, hayvan yetiştiriciliği, meşe palamudu esansı üretimi ve tütün ekimi konularından eğitim almak üzere teknik ekiplerin gelmesi hususunda mutabakat sağlanmıştır (BCA, 1983, 30-18-1-2/477-53-9). Görüldüğü üzere Türkiye'den Çin'e daha çok teknik konularda eğitim almak üzere heyetler gönderilmekte, Çin'den Türkiye'ye gelen heyetler ise daha çok tarım alanında Türkiye'nin tecrübesinden

faydalanmak amacını gütmektedirler. İlk toplantıda alınan kararların sonraki toplantılarda takibi yapılacak ve hedeflerin ne kadarının gerçekleştiği değerlendirilecektir. Burada özellikle üzerinde durulması gereken husus Türkiye'nin ilk toplantıdan itibaren Çin'in teknik tecrübesinden yararlanma isteğidir. Bu durum ilerleyen yıllarda süreklilik kazanacak ve Çin'den orta ve yüksek teknolojik ürünlerin ithaline sebebiyet verecektir. Çin tarafının Türkiye'nin tarım tecrübesinden faydalanma talebinin de Çin'in ilgili tarım ürünlerde kendi kendisine yetecek üretime sahip olana kadar süreklilik kazandığı görülmektedir.

Karma Komisyonun ikinci toplantısı 23-26 Ocak 1984 tarihleri arasında Çin'in başkenti Pekin'de gerçekleştirmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan toplantı tutanağına göre Türk heyetinin başında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ercüment Yavuzalp, Çin heyetinin başında ise Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakanı Yardımcısı Zheng Tuobin bulunmaktadır. "Samimi ve karşılıklı anlayış ortamında" geçtiği not edilen toplantıda ekonomik iş birliği, ticaret ve teknik iş birliği alanlarında çalışma grupları oluşturulması kararlaştırılmıştır. Özellikle Türkiye'de hidrolik enerjinin gelişmesi hususunda Türkiye Elektromekanik Sanayii (TEMSAN) ile Çin Milli Makine ve Teçhizat İthalat ve İhracat Şirketi (CMEC)'in hidrolik santraller ve bu alandaki malzemenin imali konularında iş birliği yapmaları karara bağlanmıştır. TEMSAN ve Devlet Su İşleri (DSİ) yetkililerinin de bu hususları görüşmek üzere Çin'e bir seyahat gerçekleştirecekleri not edilmiştir. Toplantı tutanağında iki ülke arasında yapılan 1983 yılına ait ticaret verilerinin olumlu olduğu ifade edilmiştir. Ticaretin gelişmesi amacıyla yalnız devlet yetkililerinin değil, bireysel ticaret şirketlerinin de ilişkilerinin artırılması gerektiği not edilmiş ve bunun da fuarlara ticaret şirketlerinin daveti yoluyla sağlanması hususlarında mutabık kalınmıştır (BCA, 1984, 30-18-1-2/ 507-2015-4). Bu toplantıda bireysel yatırımcıların teşvikine yönelik tespit çok önemlidir. Her ne kadar bu tespit yapılmış olsa da ileride yapılacak toplantılarda da açıkça göreceğimiz üzere bireysel yatırımcı eksikliği Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinde kronik bir sorun halini alacaktır. Toplantıdan sonra 13-19 Mart tarihleri arasında Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Li Xiannian Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir ve bu ziyaret esnasında da Karma Komisyonun belirlediği hedefler tekrarlanmıştır.

Türkiye- Çin Ekonomik, Sinai ve Teknik İş birliği Karma Komisyonu üçüncü toplantısı 6-7 Mart 1985 tarihlerinde Ankara'da yapılmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan toplantı tutanağına göre Türk heyetinin başında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Prof. Dr. Ekrem Pakdemirli, Çin heyetinin başında ise Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakan Yardımcısı Wei Yuming bulunmaktadır. Toplantıda öncelikle ikinci görüşmede mutabakata varılan TEMSAN ve CMEC arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi hususu tekraren vurgulanmıştır. Bununla birlikte, taraflar üçüncü ülkelerde de özellikle inşaat alanındaki faaliyetlerde iş birliği yapmayı kararlaştırmıştır. Ticaret alanında 1984 yılının verilerini gözden geçiren taraflar, ticari hacmin artmasından memnun olmakla birlikte bu hacmin geliştirilmesi gerektiği hususunda mutabık kalmışlardır. Özellikle 1985 yılında karşılıklı ticaret hacmini 100 milyon doların üzerine çıkartma hedefi konulmuştur. Bununla birlikte Çin'den Türkiye'ye buğday, pirinç ve soya fasulyesi gibi ürünlerin ihracı hususunda gerekli çalışmaların yapılacağı notu düşülmüştür (BCA, 1985, 30-18-1-2/ 530-354-6). Burada özellikle belirtilmesi gerekmektedir ki toplantı tutanakları artık monoton

bir hale bürünmüştür ve geçmiş toplantılarda alınan kararlar çoğunlukla tekrar edilmektedir. Karma Komisyon toplantısından sonra 28 Haziran-7 Temmuz tarihleri arasında Başbakan Turgut Özal liderliğindeki heyet tarafından resmi bir Çin ziyareti yapılmıştır. Bu ziyaret esnasında da ticari ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir.

Türkiye-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi şeklinde isminde güncelleme yapılan komisyon dördüncü toplantısını 10-12 Mart 1986 tarihlerinde Ankara'da yapmıştır. Aslında ilk komisyon kararlarına göre toplantının Çin'de yapılması gerekmektedir. Ancak bu hususta bir esneklik gösterildiği, iki taraf için uygun zaman ve zeminde toplantıların gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan toplantı tutanağına göre Türk heyetinin başında Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşar Yardımcısı Cengiz Alper, Çin heyetinin başında ise Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakan Yardımcısı Lin Zhongming bulunmaktadır. Toplantıda 1985 yılında iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştiği tekrar edilmiş ancak önceki toplantılarda olduğu gibi ticaret hacmi hakkında kesin bir bilgi verilmemiştir. Ancak, 1986 yılı için 200 milyon dolar ticaret hedefi konulmuştur. Bu da aslında göstermektedir ki 1985 yılında iki ülke arasındaki ticari hacim 100 milyon dolara ya yakındır ya da bu miktarı geçmiştir. Son olarak, Türk tarafı Türk Müteahhitler Birliği'nin karşılıklı iş birliği alanlarının keşfi için Çin'e bir ziyaret gerçekleştirme arzusunu Çin tarafına iletmiştir (BCA, 1986, 30-18-1-2/ 555-475-8). Dördüncü toplantı tutanaklarından Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinin sürekli bir şekilde gelişme gösterdiği çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Karma Komisyon toplantısından sonra temmuz ayında Çin Başbakanı Zhao Ziyang Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Görüldüğü üzere bu dönem Türkiye-Çin ilişkileri üst düzey resmi ziyaretlerle birlikte gelişme ivmesi yakalamıştır.

Türkiye-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi'nin beşinci toplantısı 10-12 Haziran 1987 tarihlerinde Çin'in başkenti Pekin'de gerçekleştirilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan toplantı tutanağına göre Türk heyetinin başında Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşar Yardımcısı Mahir Barutçu, Çin heyetinin başında ise Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakan Yardımcısı Wang Pinqing bulunmaktadır. Toplantı tutanağına göre iki ülke arasındaki ticaret hacminde 1986 yılında "dikkate değer artış" olmuştur. 1987 yılı için karşılıklı olarak 205-300 milyon dolar arasında bir ticaret hacmi hedef olarak konulmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere dördüncü toplantıda konulan 200 milyon dolarlık hedefe ya ulaşılmış, ya da çok yaklaşılmıştır ki daha yüksek bir hedef ortaya atılmıştır. İki taraf ticarette Türk-Çin ortak teşebbüslerinin oluşturularak bunlara devletler nezdinde gereken yardımın yapılması ve vergi indirimi gibi teşviklerin verilmesi hususunda da mutabık kalmıştır (BCA, 1987, 30-18-1-2/ 580-619-2).

Altıncı toplantı ise 6-8 Haziran 1988 tarihlerinde Çin'in başkenti Pekin'de gerçekleştirilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan toplantı tutanağına göre Türk heyetinin başında Devlet Bakanı Adnan Kahveci, Çin Heyetinin başında ise Çin Halk Cumhuriyeti Dış İlişkiler ve Ticaret Bakanı Zheng Yuobin bulunmaktadır. Bu toplantı Türkiye-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi'nin 1982

yılındaki ilk toplantısından bu yana Bakan düzeyinde katılım sağlanan ilk toplantı olmuştur. Bu da aslında Türkiye- Çin ticareti ilişkilerinin önemini gözler önüne sermektedir. Toplantının başında diğer toplantılarda yapıldığı gibi iki ülkenin geçmiş yıldaki ticaret hacmi incelenerek "dikkate değer artıştan dolayı" memnuniyet belirtilmiştir. Bununla birlikte, 1988 yılı için 300 milyon dolarlık bir ticaret hacmi hedefi konulmuş, ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin potansiyelinin çok daha yüksek olduğu vurgulanmıştır. Bu toplantıda özellikle demiryolu alanında iş birliği hususu ilk kez gündeme gelmiş olup, Türkiye'deki demir yollarının elektriklendirilmesi ve sinyalizasyon süreçlerinde Çin firmalarının görevlendirilebileceği kayıt altına alınmıştır. Ayrıca, daha önceki toplantılarda anlaşıldığı üzere, Türk tarafı 6 teknik projeyi Çin tarafı için yerine getirmeyi, Çin tarafı ise 4 teknik projeyi Türk tarafı için yerine getirmeye söz vermiştir (BCA, 1988, 30-18-1-2/ 604-737-5). Yukarıda da belirtildiği üzere, bu toplantı, katılımcılarının bakan düzeyinde olması hasebiyle çok önemlidir. Buradan, Türkiye-Çin ticari ilişkilerinin iki ülke için özellikle 1980'lerin sonlarına doğru kazandığı önemi anlamak mümkündür.

Türkiye-Çin Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi yedinci toplantısını 19-20 Ekim 1989 tarihlerinde Ankara'da yapmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan toplantı tutanağına göre Türk heyetinin başında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Dr. Namık Kemal Kılıç, Çin Heyetinin başında ise Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakan Yardımcısı Lu Xuejian bulunmaktadır. Toplantı tutanaklarında "Karma komite görüşmeleri, iki ülke arasındaki sıcak ve dostça ilişkileri yansıtan tam bir iş birliği ve anlayış içerisinde cereyan etmiştir" şeklindeki ifadeyle iki ülke arasındaki ilişkilerin dostluk ve iş birliği temelinde yürütüldüğü vurgulanmıştır. Toplantıda 1988 yılı için ikili ticaret için konulan 300 milyon dolarlık ticaret hacminin gerçekleştiği belirtilmiş ve her iki tarafın da bundan duyduğu memnuniyet ifade edilmiştir. Ayrıca, 1990 yılına gelindiğinde hedefin 300 milyon dolarlık ticaret hacmini de aşmak olduğu zapta geçirilmiştir. Yine bu toplantıda ilk kez denizcilik alanında iş birliğinin de geliştirilmesi, bunun için Türk tarafının bir denizcilik anlaşması taslağı hazırlayıp Çin tarafına sunacağı ifade edilmiştir. Son olarak, Türkiye ve Çin arasında çifte vergilendirmeyi önleme konulu bir antlaşmanın da yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir (BCA, 1989, 30-18-1-2/ 639-910-5). Görüldüğü üzere komisyonun geçmiş yıllar için koymuş olduğu ticaret hedefleri sürekli olarak tutturulmuştur. Bu da aslında komisyonun alanına tam anlamıyla vakıf olduğunu ve gerçekçi planlar yaparak bunları hayata geçirmek noktasındaki başarısını göstermektedir.

Karma Komite'nin sekizinci toplantısı 10-18 Kasım 1990 tarihleri arasında Çin'in başkenti Pekin'de gerçekleşmiştir. Toplantı tutanağına göre Türk heyetinin başında Devlet Bakanı Kamran İnan bulunmakta iken Çin heyetinin başında ise Çin Halk Cumhuriyeti Dış İlişkiler ve Ticaret Bakanı Zheng Yuobin bulunmaktadır. Toplantıda öncelikle 1989 yılı için konulan 300 milyon dolarlık ticaret hedefinin "çok gerisinde kalındığı" not edilmiştir. Bu noktada 1990 yılında Körfez Krizi'nin patlak verdiğini, dolayısıyla bu krizin ikili ticari ilişkilerdeki tökezlemenin temel sebebi olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmek gereklidir. Yine de komisyon gelecek yıl için tekraren 300 milyon dolarlık ticaret hedefini koymuştur. Toplantıda özellikle telekomünikasyon, demiryolu sanayii, volfram, altın, antimuan arama ve işlenmesi, linyitin yakılması

konularında iş birliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Türk tarafı ilk kez Çin tarafına Türkiye'de kurulacak hidroelektrik santralleri için Yap İşlet Devret (YİD) modelini teklif etmiştir (BCA, 1991, 30-18-1-2/ 672-143-6). Komisyon toplantıları devam ettikçe Türk tarafının Çin tarafına olan ilgisi artmış ve karşı taraftan planlı ve programlı bir şekilde çeşitli taleplerde bulunulduğu gözlemlenmiştir. Bu taleplerin temelinde ise Türkiye'nin tek başına gerçekleştirmede zorlanabileceği hidroelektrik santralleri gibi projelerin olduğu ifade edilmelidir. Ancak Çin tarafının genel olarak bu talepleri değerlendireceğini belirttikten sonra talepleri ciddi anlamda hayata geçirme hususunda hızlı bir şekilde hareket etmediği tutanaklardan anlaşılmaktadır.

Dokuzuncu toplantı ise 11-13 Mayıs 1992 tarihlerinde Ankara'da yapılmıştır. Türk heyetinin başında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Tevfik Altınok, Çin Heyetinin başında ise Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakan Yardımcısı Wang Wendong bulunmaktadır. Toplantının hemen başında 1991 yılı için konulan ikili ticaret hedefinin çok gerisinde kalındığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Türk tarafı Çin'e ihracatındaki azalmadan kaynaklı olarak ciddi bir ticari dengesizliğin ortaya çıkmakta olduğunu, bu konuda Çin tarafının desteğini beklediğini ifade etmiştir. Özellikle Çin'e yapılabilecek ihraç ürünleri listesini Çin heyetiyle paylaşmak suretiyle bu konuda olumlu bir adım atılmasının gereği vurgulanmıştır. Çin tarafı ise Türkiye tarafından uygulanan anti-damping vergilerinden duyduğu hoşnutsuzluğu ifade etmiştir. Bunun üzerine Türk tarafı hangi konularda sıkıntı yaşanıyorsa dostluk ve iş birliği anlayışı çerçevesinde çözmek için gayret gösterileceği cevabını vermiştir (BCA, 1992, 30-18-1-2/ 718-331-10). Dokuzuncu toplantı bize göstermektedir ki Türk-Çin ticari ilişkilerinde temel sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Öncelikle, Çin tarafının lehine ciddi bir ticaret açığı oluşmuştur. Bu durum ileriki yıllarda sürekli olarak gündeme gelecektir. Diğer bir önemli husus ise, Türkiye'nin ithalat için uyguladığı korumacı anti-damping tedbirlerinin Çin tarafının dikkatini çekmesidir. Bu hususta ise Türkiye sonraki yıllarda ciddi gelişme kat edecektir.

Karma Komite'nin onuncu toplantısı 11-15 Nisan 1994 tarihlerinde Çin'in başkenti Pekin'de yapılmıştır. Toplantıda Türk heyetinin başında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşar yardımcısı Osman Doğangün, Çin heyetinin başında ise Dış Ticaret ve Ekonomik İş birliği Bakanı yardımcısı Yang Wensheng bulunmuştur. Toplantının hemen başında 1993 yılı ikili ticaret oranları ele alınmış, daha önceki yıllara göre yükseliş trendinin başladığı teyit edilmiştir. Ayrıca, Karma Komite toplantılarında bir ilk gerçekleşmiş ve Çin tarafı 1993 yılında Türkiye ile yapılan ticarette dış ticaret açığı verdiğini beyan ederek Türkiye tarafından Çin'den daha fazla ithalat yapılmasına yönelik tedbirler alınmasını talep etmiştir. Türk tarafı ise Çin'den çelik ithalatının çeşitlendirilerek arttırılmasını talep etmiştir. Bununla birlikte, Çin'e yapılan tütün ihracatında yaşanan sorunların giderilmesi de Çin tarafından talep edilmiştir. Taraflar deri sanayii, cam ve cam eşya sanayii, çimento sanayii, kimya sanayii ve demiryolu sanayii kalemlerinde iş birliklerini geliştirme kararı almışlardır (BCA, 1994, 30-18-1-2/782-595-10).

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1990	37.2	246.3	-209.1
1991	20.4	171.8	-151.4
1992	146.7	172.4	-25.6
1993	511.9	255.2	256.7
1994	354.8	257.9	97.0
1995	67.0	539.0	-472.1

Tablo 1. Türkiye- Çin Dış Ticaret Verileri (milyon A.B.D doları)

Kaynak: (Saraçoğlu, 2017, s.154).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde gizliliği kaldırılmış son toplantı tutanağı, 28 Ağustos- 3 Eylül 1996 tarihlerinde Ankara'da yapılan toplantıya aittir. Birinci Karma Komite toplantısına göre her sene yapılması gereken toplantılar 1995 yılında yapılmamıştır. Bir yıl aradan sonra toplanan heyetler iki ülke arasındaki ticaret rakamlarını gözden geçirmiş, 1994 ve 1995 yıllarında Türkiye'den Çin'e ihracatın azalmasından kaynaklı olarak ticaret hacminde bir daralmanın bulunduğunu teyit etmiştirler. Türk tarafı, Çin'e yapılan ihracat kalemlerinin sınırlı kaldığını ve bunları çeşitlendirmek arzusunu tekraren ifade etmiştir. Çin tarafı ise Türkiye ile şekerin çok yönlü kullanımı, üzüm ve şarap üretimi, yüksek verimli ekolojik tarım, pamuk hastalıklarının kontrolü ve zararlı böceklerin yok edilmesi, yüksek verimli üzüm yetiştirme teknikleri hususlarında iş birliğini arttırma isteğini iletmiştir (BCA, 1997, 30-18-1-2/ 868-928-8). 1995 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Çin resmi ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Özellikle 80'ler ve 90'larda yapılan karşılıklı ikili resmi ziyaretler iki ülkenin ilişkilerini geliştirme isteğinin açık bir göstergesidir. Son toplantı üzerinden toplantıları bir bütün olarak değerlendirecek olursak; toplantıların genelinde Türk tarafının Çin tarafından teknik ve bilimsel konularda destek talep ettiği, Çin tarafının ise Türk tarafından daha çok tarım alanındaki bilgilerin paylaşılması hususunda yardım talep ettiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar ilk toplantıdan itibaren çeşitli projeler ortaya atılmış olsa da, bu projelerin hayata geçirilmesi hususunda önemli bir yol kaydedilmediğini de vurgulamak gerekir.

Sonuç

Türkiye ile Çin ilişkileri çok köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1923 yılında kurulduğunda Osmanlı'dan kalan ilişkilerin bakiyesini devralarak Çin ile münasebetlerini devam ettirmiştir. Türk Diplomatik Arşivleri'nde bulunan evraka göre Çin Cumhuriyeti Devleti ile siyasi ve ticari ilişkilerin kurulması 1925 yılında iki ülke arasında yapılan antlaşma ile başlamıştır. Ancak literatüre baktığımızda özellikle 2000 yılı ve öncesi dönemde Türkiye-Çin ticari ilişkileri hususundaki çalışmaların kaynak yetersizliği sebebiyle çok sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu özellikle Türk Diplomatik Arşivleri ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan arşiv evraklarının sistematik değerlendirmesi yoluyla doldurmayı amaçlamıştır. Arşiv evraklarına göre Türkiye, Çin Cumhuriyeti ile detaylı bir ticaret antlaşması yapmak istemişse de özellikle Çin İç Savaşı bu antlaşmanın yapılmasını engelleyerek Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinin gelişmemesindeki en önemli sebep olarak ortaya çıkmıştır. Ticari ilişkilerin gelişmemesindeki diğer bir nedenin ise iki ülke arasındaki coğrafi uzaklık ve bunun beraberinde getirdiği sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Çin Cumhuriyeti Türkiye'den tütün ithal etmek istemişse de halkın bu tütüne alışkın olmaması sebebiyle ciddi miktarlarda tütün ihracatı yapılamamıştır. Yine Çin Cumhuriyeti tarafından Türkiye'den tıbbi afyon talep edildiğinde Türkiye'nin ancak detaylı bir araştırma sonrası ihracata izin vermesi coğrafi uzaklık sebebiyle iki ülkenin birbirlerini yeterince tanımamasından kaynaklıdır. Bütün bunlara rağmen 1925-1958 yılları arasında Türkiye'den Çin'e özellikle tütün, tıbbi afyon, sünger, krom cevheri, manganez, borasit gibi maddeler ihraç edilirken Çin'den çay, kereste, çimento, alüminyum maddeler, petrol ürünleri, kalay gibi maddeler ithal edilmiştir. Ancak Çin'deki iç karışıklıklar dolayısıyla Türkiye-Çin Cumhuriyeti ticari ilişkileri hiçbir zaman potansiyelini yakalayamamıştır. Çin İç Savaşı sonucu Çin Cumhuriyeti Devleti'nin Formosa Adası'na sıkışıp kalmasıyla birlikte ticari ilişkiler dip seviyelere inmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Çin Halk Cumhuriyeti'ni 1971 yılında resmi olarak tanımıştır. Bu tarihten sonra Çin Halk Cumhuriyeti ile ticari ilişkiler de hızla gelişmeye başlamıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan Türkiye- Çin Ekonomik, Sinai ve Teknik İş birliği Karma Komisyonu tutanaklarına göre iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ciddi bir plan ve program üzerine kurulmak istenilmiştir. Karma Komisyon tutanakları özellikle Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ticari ilişkilerinin tarihinin anlaşılması bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Bu yeni belge tabanının incelenmesi sonucunda Türkiye-Çin ticari ilişkilerinin daha en başından itibaren çeşitli yapısal sorunlardan ötürü yeterli seviyeye gelemediği görülmektedir. Örneğin, Karma Komisyonun ilk toplantısı olan 1982 tarihli toplantıdan itibaren Türk tarafının Çin'den hidroelektrik santrallerinin kurulması, demir yollarının yapımı gibi teknik konularda taleplerde bulunduğu, Çin tarafının ise Türkiye'den tütün ekimi, ipek yetiştirme gibi genel olarak tarımla ilgili hususlarda taleplerde bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla, Türkiye'den Çin'e yapılan ihracat genel olarak tarım ürünleriyle sınırlı kalırken Çin'den Türkiye'ye yapılan ihracat ise teknik üretim gerektiren ürünler üzerinden gerçekleşmiştir. Böylece, iki ülke ticari ilişkilerinde yapısal bir sorun ortaya çıkmıştır. Çin, Türkiye'den ithal ettiği tarım ürünlerini kendi kendisine üretebilme kabiliyetini sağladığında bu ürünleri

Türkiye'den ithal etmeme yolunu tercih edebilmektedir. Ancak Türkiye, Çin'den teknik üretim gerektiren ürünler ithal ettiğinden bu ürünleri kendi kendisine üretmekte zorlanmakta ve dolayısıyla Çin'e karşı dış ticaret açığı vermektedir. İkili ticari ilişkilerdeki bir başka yapısal sorun ise ticari ilişkilerin daha en başından devletler eliyle dizayn edilmeye çalışılmasıdır. Bu da özellikle bireysel yatırımcıların uzun bir zaman boyunca ikinci plana atılarak ticari ilişkilerin yeterince gelişememesini beraberinde getirmiştir. 1925-1995 yılları arasında Türkiye- Çin ticari ilişkileri 1993 yılında pik yaparak 700 milyon doların üzerine çıkmıştır. Ayrıca, yine 1993 yılında Türkiye Çin'e karşı 250 milyon doların üzerinde ticaret fazlası vermiştir. Ancak bu durum sürdürülebilir olmamış, Çin'in almış olduğu çeşitli tedbirler neticesinde Türkiye tekraren Çin'e karşı dış ticaret açığı vermeye başlamış ve bu durum bahsi edilen yapısal sorunların çözülememesi nedeniyle süreklilik arz etmeye başlamıştır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

a) BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri)

30-18-1-2/169-52-2, 13.07.1971.

30-18-1-2/443-423-4, 25.01.1982.

30-18-1-2/477-53-9, 15.04.1983.

30-18-1-2/ 507-2015-4, 02.05.1984.

30-18-1-2/ 530-354-6, 03.05.1985.

30-18-1-2/ 580-619-2, 14.07.1987.

30-18-1-2/ 555-475-8, 24.04.1986.

30-18-1-2/ 604-737-5, 01.08.1988.

30-18-1-2/ 639-910-5, 06.12.1989.

30-18-1-2/ 672-143-6, 14.01.1991.

30-18-1-2/ 718-331-10, 30.06.1992.

BCA, 30-18-1-2/782-595-10, 07.07.1994.

30-18-1-2/ 868-928-8, 13.01.1997.

b) TDA (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivleri)

515/7414-38427-5, 08.02.1925.

515/7508-38883-1, 13.10.1930.

515/7508-38880-9, 04.07.1934.

515/7414-38422-3, 10.12.1934.

515/7508-38877-1, 08.07.1938.

515/7508-38873-14, 28.05.1948.

515/7508-38873-2, 23.09.1948.

515/7508-38871-2, 28.01.1950.

515/7508-38868-7, 30.03.1954.

515/7508-38868-9, 30.03.1954.

515/7508-38868-1, 29.03.1955.

515/7508-38868-2, 05.01.1955

515/7508-38862-5, 15.02.1955.

515/7508-38863-4, 01.01.1958.

c) U.N. Dijital Kütüphanesi

"Restoration of the lawful rights of the People's Republic of China in the United Nations." 1971, https://digitallibrary.un.org/record/192054?v=pdf (Erişim Tarihi: 01.07.2025).

2- Gazeteler

a) Cumhuriyet

12 Ağustos 1957.

b) Resmi Gazete

9 Haziran 1934.

3- Kitaplar

ADIBELLİ, B. (2007). *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Berkshire Encyclopedia of China Vol. 1. (2009). Massachusets: Berkshire Publishing Group.

MAO, H. (2016). *The Qing Empire and the Opium War*. Cambridge: Cambridge University Press.

MACKERRAS, C. (2014). *China in Transformation 1900-1949*. London: Routledge.

4- Makaleler

CHAU CHUN, S. Y. (1989). "Türkiye ve Çin Arasındaki Kültür Mübadelesinin Tarihî Geçmişi." *Erdem*. 5(15): 749-772.

CHOI, Y. (2011). "The Evolution of "Socialism with Chinese Characteristics": Its Elliptical Structure of Socialist Principles and China's Realities", *Pacific Focus*, Cilt 26, Sayı 3: 385-404.

DEMİRCAN, N. (2022). "İki cumhuriyet arasında etkileşim: Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Cumhuriyeti ilişkileri (1923-1949)." *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 3(1), 26-39.

DUMAN, M. "Türkiye'nin İlk Çin Elçisi Emin Âli Sipahi'nin Çin İzlenimleri Ve Türkiye-Çin İlişkileri". *BELLETEN* 87, sy. 308 (Nisan 2023): 265-91.

FİDAN, G. (2011). "Ming tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu-Ming Çin'i İlişkileri." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (30): 275-287.

GEDÜK, S. (2022). "Topkapı Sarayı Müzesi Çin Porselenleri Koleksiyonu Üzerinde Yapılmış Osmanlı Onarımları." *International University Museums Association Platform Journal of Cultural Heritage UNIMUSEUM*, 5 (2): 76-83.

KİRİLEN, G. (2007). "16 17 Yüzyıllarda Osmanlı ve Çin Arasındaki Diplomatik ve Kültürel İlişkiler." *ICANAS 38*: 223-230.

KURTAR, Ç & DELAL, İ. (2019). "Türkiye ile Çin Tarım Ürünleri Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi." *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 108-118.

ONAT, A. (1987). "Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M. Ö. 206-M. S. 220)." *Belleten*. (51): 611-624.

SARAÇOĞLU, DŞ. (2017), "Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında Dış Ticaretin Gelişimi ve Türkiye'de İmalat Sanayinde Sektörel İstihdama Etkisi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 72 (1), 151-182.

ŞİMŞEK, M. (2006), "Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti Ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye-Çin Arasında Yaşanan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri." *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (26), 1-24.

WIDENER, J. M. (2020). “From General to Diplomat: The Success and Failure of George C. Marshall’s Mission to China after World War II.” *The Chinese Historical Review*, 27(1), 32–49.

EK 1: Çin`in ülkemizden afyon satın alma talebi. (TDA 515/7508 -38877-1)

TÜRKIYE ORTA ELÇILIGI
NANKIN

No. I72 / I05

I8 Agustos I930.

Hariciye Vekâletine,

Çin piyasasina sigaralarimizin sevkine aid.

Çin için Tütün Inhisarinin ajentaligini taleb iden iki şirketin adresi atiye derc idildi:

I- United Tobacco Stores
I9 Nanking Road
Shanghai.

II- Drysdale & Co.
Nanking.

Bu şirketlerden birincisi Türkiyadan vaktile hicret itmiş Midillili bir Ruma aid olub sahayi faaliyeti Şangaya münhasirdir.Ahz itdikim malumata nazaren şayani itimaddir.

Ikinci şirkete gelince merkezi Nankinde olub Çinin muhtelif şehrinde ajentasi mevcud bir Ingiliz müessesesidir.Şayani itimat oldigi bittahkik anlaşilmişdir.

Inhisar idaresinin bunlarla dogrudan dogruya muhaberata girişmesi mercudir.

Sigaralarimizin Japonya piyasasina sevki vaktile teklif idildiginde Maliye Vekâletince sigaralarimizin Aksai Şarka irsali mümkün olmadigi ve yolda bozuldigi Vekâleti Celile vasitasile bildirilmişdi.Halbuki bu iddianin gayetle yanliş oldigi acizlerince bifiil isbat idilmiş ve Japonyaya da sigaralarimizin idhalina muvaffak olunmişdi.Zaten Yunanistan Çin ve Japonyaya mühim mikdar sigara sevk ide bildigi halde bizim

11.12.2020 tarih ve 32084017 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

EK 2: Çin`in ülkemizden tütün ithal etme talebi. (TDA 515/7508-38883-1)

TÜRKIYE ORTA ELÇILIGI
NANKIN

No. I72 / I05

I8 Agustos I930.

Hariciye Vekâletine,

Çin piyasasina sigaralarimizin sevkine aid.

Çin için Tütün Inhisarinin ajentaligini taleb iden iki şirketin adresi atiye derc idildi:

I- United Tobacco Stores
I9 Nanking Road
Shanghai.

II- Drysdale & Co.
Nanking.

Bu şirketlerden birincisi Türkiyadan vaktile hicret itmiş Midillili bir Ruma aid olub sahayi faaliyeti Şangaya münhasirdir.Ahz itdikim malumata nazaren şayani itimaddir.

Ikinci şirkete gelince merkezi Nankinde olub Çinin muhtelif şehrinde ajentasi mevcud bir Ingiliz müessesesidir.Şayani itimat oldigi bittahkik anlaşilmişdir.

Inhisar idaresinin bunlarla dogrudan dogruya muhaberata girişmesi mercudir.

Sigaralarimizin Japonya piyasasina sevki vaktile teklif idildiginde Maliye Vekâletince sigaralarimizin Aksai Şarka irsali mümkün olmadigi ve yolda bozuldigi Vekâleti Celile vasitasile bildirilmişdi.Halbuki bu iddianin gayetle yanliş oldigi acizlerince bifiil isbat idilmiş ve Japonyaya da sigaralarimizin idhalina muvaffak olunmişdi.Zaten Yunanistan Çin ve Japonyaya mühim mikdar sigara sevk ide bildigi halde bizim

11.12.2020 tarih ve 32084017 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

EK 3: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan Ekonomik, Sınai ve Teknik İş birliği Anlaşmasının İlk Sayfası (BCA, 30-18-1-2/443-423-4)

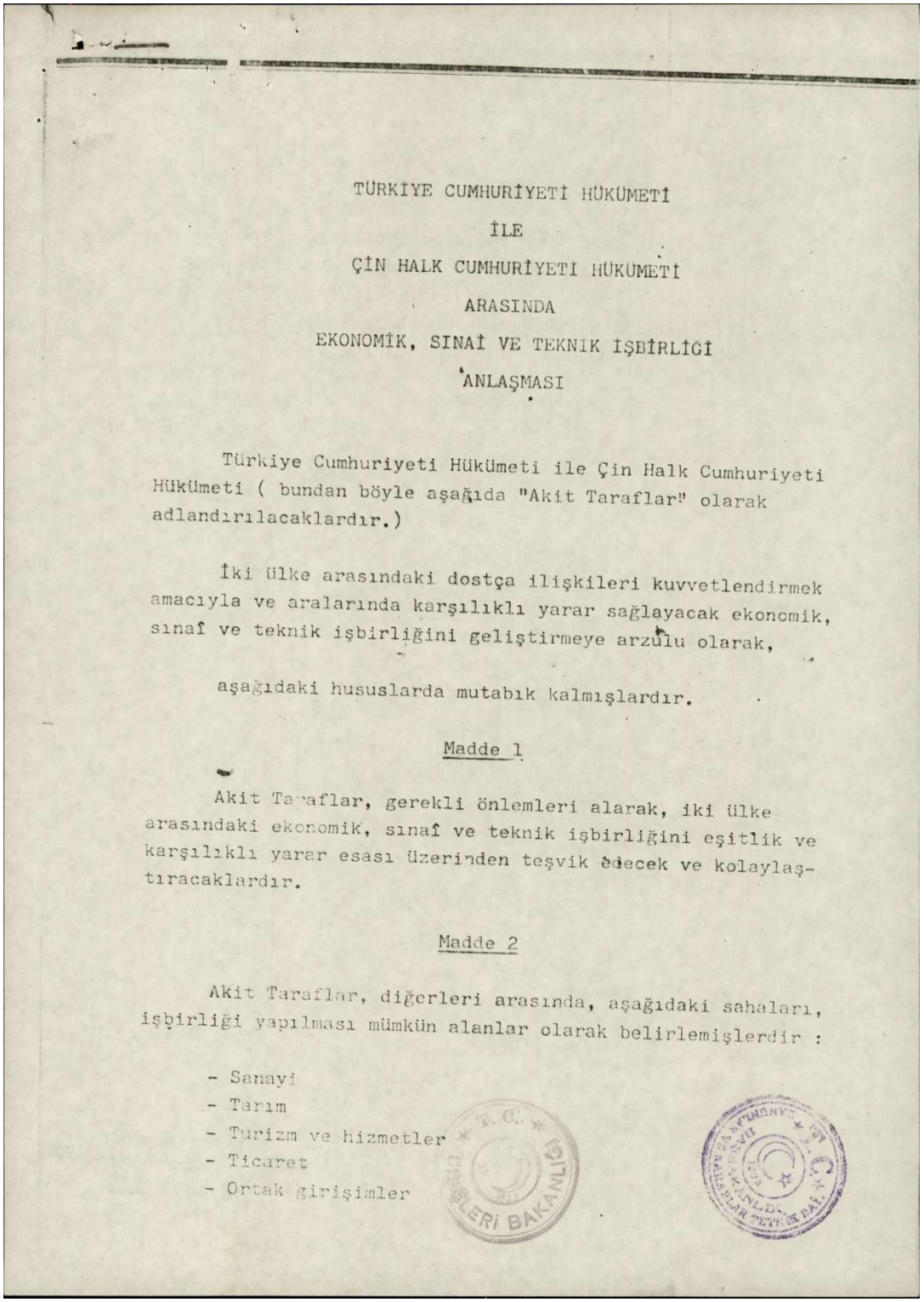

TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ

İLE

ÇİN HALK CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ

ARASINDA

EKONOMİK, SINAİ VE TEKNİK İŞBİRLİĞİ

ANLAŞMASI

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti (bundan böyle aşağıda "Akit Taraflar" olarak adlandırılacaklardır.)

İki ülke arasındaki dostça ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla ve aralarında karşılıklı yarar sağlayacak ekonomik, sınaî ve teknik işbirliğini geliştirmeye arzulu olarak,

aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır.

Madde 1

Akit Taraflar, gerekli önlemleri alarak, iki ülke arasındaki ekonomik, sınaî ve teknik işbirliğini eşitlik ve karşılıklı yarar esası üzerinden teşvik edecek ve kolaylaştıracaklardır.

Madde 2

Akit Taraflar, diğerleri arasında, aşağıdaki sahaları, işbirliği yapılması mümkün alanlar olarak belirlemişlerdir :

- Sanayi
- Tarım
- Turizm ve hizmetler
- Ticaret
- Ortak girişimler

EK 4: Türkiye-Çin Ekonomik, Sınai ve Teknik İş birliği karma Komisyonunun 15.12.1982 tarihinde Ankara'da imzalanan Mutabakat Tutanağının onaylanması. (BCA, 30-18-1-2/477-53-9)

Türkiye-Çin Ekonomik, Sınaî ve Teknik İşbirliği
Karma Komisyonu'nun 16-19 Kasım 1982 tarihinde yapılan
İlk Toplantısının
MUTABAKAT TUTANAĞI

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin davetlisi olarak, Çin Halk Cumhuriyeti'ni temsilen Dış Ekonomik İlişkiler ve Ticaret Bakan Yardımcısı Ekselâns Lu Xuejian başkanlığındaki bir Ekonomi ve Ticaret heyeti 16-23 Kasım 1982 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

Bu ziyaret sırasında, Çin Heyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Ekselâns Erdem Erner'in başkanlığını ettiği Türk Heyeti, Türkiye-Çin Ekonomik, Sınaî ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu'nun ilk toplantısını gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye ve Çin arasında ekonomik ve teknik işbirliği ve ticaretin daha ileri düzeylere çıkarılması imkânları konusunda oldukça ayrıntılı görüş teatisinde bulunulmuştur.

Her iki Heyet Başkanı, ülkelerinin ekonomik durumu ve politikalarını ayrıntılı bir şekilde birbirlerinin bilgilerine sunmuşlar ve bunun sonucunda ülkelerindeki sağlıklı ekonomik şartları memnuniyetle kaydetmişlerdir.

Karma Ekonomik Komite toplantısı, iki ülke arasındaki mevcut dostluk ve işbirliğini simgeleyen samimi bir hava içerisinde cereyan etmiştir.

Türkiye-Çin Ekonomik, Sınaî ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi'nin ilk toplantısının mutabakat tutanağı aşağıdadır:

TİCARET:

- Her iki Hükümet ticarî ilişkilerini arttırmak için daha ileri imkân ve çarelerin araştırılmasını ve bu ilişkilerde uygun bir dengenin sağlanması hususunda kararlılıklarını belirtmişlerdir.

- Bu hususları gerçekleştirmek üzere, iki Hükümet, sanayi ve enerji sektörlerinde işbirliğinin yoğunlaştarılması ve bu alanlarda mamûl madde, malzeme ve teçhizat mübadelesi hususunu kararlaştırmışlardır.

./..